

МИА.— 1958.— Вып. 64.— Рис. 7, 4—6; Смирнова Г. И. Курганы у с. Перебыковцы — новый могильник скифского времени на Среднем Днестре // ТГЭ.— Вып. XX, 1979.— Вып. XX.— С. 27—67.

⁶ Петренко В. Г. Украинские Скифии VII—III вв. до н. э. // САИ.— 1978.— Вып. Д 4—5.— С. 21.— Табл. 16, 17—41, 46.

⁷ Там же.— С. 53.— Табл. 40.— Рис. 1—21.

⁸ Hänsel V. Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau.— Bonn, 1976.— S. 160, 161 (цит. за: Смирнова Г. И. Основы хронологии предскифских памятников юго-запада СССР // СА.— 1985.— № 4.— С. 36).

⁹ Тереножкин А. И. Предскифский период на Днепровском Правобережье.— К., 1964.— С. 40, 118, 148.

¹⁰ Смирнова Г. И. Курганы у с. Перебыковцы...— С. 50.

¹¹ Ильинская В. А. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья.— К., 1968.— С. 161.

¹² Кучугура Л. І. Вивчення багатопарового поселення...— С. 61, 62.

¹³ Сецинский Е. И. Врублевское урочище...— С. 272—275.

Одержано 10.06.94

АНТИЧНА МОНЕТА ЗІ СКІФСЬКОГО ГОРОДИЩА ЛІСОСТЕПОВОЇ СКІФІЇ

П. Я. Гавриш

Розкопки городища скіфської доби поблизу с. Книшівка Гадяцького району Полтавської області у 1988—1993 рр. дали дуже багатий і цікавий археологічний матеріал, окремі знахідки якого належать до числа рідкісних і оригінальних серед скіфських старожитностей України. До їх кола входить виявлена 1991 р. бронзова антична монета. Нині вона відреставрована і зберігається у скарбниці Полтавського краєзнавчого музею.

Знахідка (польовий № 6157) трапилася в нижньому горизонті культурного шару на глибині 1,4 м від сучасної поверхні, в 5—6 м від підніжжя північно-східної ділянки валу (квадрат 40/С87) головного укріплення городища. Монета лежала серед культурних решток дуже близько (кілька сантиметрів) до поверхні материка — щільної світлої глини. У цьому горизонті в різних місцях траплялися плями попілу та обвуглені головешки. За 1—1,5 м на південь знайдено розтрощений череп людини та дві розбиті (піддаються графічній реконструкції) античні амфори середини IV ст. до н. е., які походять з Гераклеї та Сінопи. Таке стратиграфічне положення цих знахідок пояснюється тим, що вздовж валу всередині майданчика городища проходить материкова улоговина глибиною близько 0,7—1 і шириною 10—15 м, утворена після вибирання ґрунту для насипу валу. Після закінчення будівництва фортечної стіни улоговина поступово заповнювалась культурним шаром, а згодом ця ділянка вже використовувалась під господарські потреби та будівництво. Тому монета разом з іншими знахідками потрапила у ґрунт, який покрив через деякий час оголену материкову поверхню. Ймовірно, це трапилось через десяток-два років після спорудження найвищої фортечної стіни навколо Книшівського городища.

Монета з Книшівки (рис. 1, 1, 2) має близьку до кола форму діаметром 15—16, товщиною близько 4 мм, вага до реставрації становила 7,69 г. Лицьова сторона (аверс) монети збереглась досить добре, за винятком середньої частини, пошкодженої вкрапленням заліза. На аверсі (рис. 1, 1) видно чітке опукле зображення голови молодого чоловіка в профіль направо. Голова на рівні чола і вух пов'язана широкою стрічкою, довге волосся на маківці зібране в пучок, утворивши хвостик. З боку потилиці по краю монети є ряд дуже дрібних опуклих крапок¹.

Зворотною стороною монети (рис. 1, 2) була дуже пошкоджена корозією. Нічого зображення при польових дослідженнях на ній не простежувалося, за винятком нечіткого напису грецькою мовою, з якого можна було прочитати літери: ΠΥ. Після реставрації на реверсі монети напис майже не простежується, але виявилось зображення вершника профілем направо. Напис був зроблений над вершиною.

Знахідки античних монет у Скіфії явище досить рідкісне. Мені відомо лише кілька знахідок, в тому числі в Більському Східному городищі бронзової антикапейської монети 330—315 рр.

* Користуючись нагодою, висловлюю подяку О. Б. Супрунценку за надану допомогу та консультації.

Рис. 1. Бронзова монета з Книшівського городища: 1 — аверс; 2 — реверс.

напис над головою вершника: «ΦΙΛΙΠΠΟΥ». Розміри її становлять 18×16 мм, вага — 5,34 г⁶. Відомо, що такі монети карбувались при дворі Філіпа II в м. Філіпі з 359 до 336 рр. до н. е.

Як же потрапила македонська монета до віддаленого району Лісостепової Скіфії? Археологічні джерела свідчать, що в VI—IV ст. до н. е. народи Скіфії, особливо землеробські племена, мали активні торгові зносини з античними центрами Північного Причорномор'я шляхом натурального обміну, не маючи власної грошової системи і не користуючись чужою. Найімовірніше, що античні монети в Скіфії більше відігравали роль прикраси чи сувеніру, ніж товарного еквіваленту. Отже, відповідь на поставлене нами питання треба шукати в історико-політичних подіях IV ст. до н. е. в Північному Причорномор'ї. Останні дослідження показують, що в басейні середньої течії р. Псьол протягом VI—IV ст. до н. е. мешкали в територіальній общині союзні племена будинів і гелонів⁷. У IV ст. до н. е. відбувається ряд скіфо-македонських конфліктів⁸. Навіть після відчутної поразки царя Атея скіфи не припиняли агресивних дій по відношенню до сусідів, в тому числі і на півночі⁹. Десь у третій четверті IV ст. до н. е. Книшівське городище на Пелі зазнало спустошливого нападу ворогів і було спалене дощенту. Нападниками були, очевидно, скіфи-кочовики із степів Причорномор'я, серед яких були учасники походів до Македонії. Один з них міг загубити свій військовий трофей в далеких від рідних кочовищ краях.

Можна передбачити й інший шлях, яким монета з Македонії потрапила в глибини Лівобережного Лісостепу. З «Історії» Геродота (IV, 119—120) відомо, що в скіфо-перській війні на боці скіфів виступили лише окремі їх сусіди — будини, гелони і савромати. Ці союзницькі відносини були не випадковим явищем і, очевидно, підтримувались досить тривалий час — протягом V—IV ст. до н. е. Можливо, військові дружини будинів і гелонів теж разом зі скіфами-степовиками здійснювали загарбницькі походи за Дунай¹⁰. Повертаючись до своїх домівок, хтось з будино-гелонських дружинників приховив як військову здобич привабливу зовні бронзову монету, яка могла мати до того ж і матеріальну цінність. Наведена версія має велику ймовірність тому, що античні писемні джерела після Геродота фіксують на Балканах присутність будинів¹¹. Отже, будинам, а також і гелонам, з Лівобережного Дніпровського лісостепу дорога за Дунай була добре відома.

Наведені вище версії шляхів македонської монети в Прип'ілля, звичайно, не висчерпують проблеми. Подальші дослідження політичної ситуації в Скіфії IV ст. до н. е. можуть дати точніше пояснення цьому неординарному явищу скіфської археології.

Примітки

¹ Гавриш П. А. Краткие итоги исследований Книшовского городища скифского времени на Пеле // История и археология Слободской Украины: Тез. докл. и сообщ. Всеукраинской конф., посвящ. 90-летию XII Археологического съезда. — Харьков, 1992. — С. 99; Гавриш П. Я. Дослідження Книшівського городища скіфського часу на Пелі // Археологічні дослідження в Україні 1991 року. — Луцьк, 1993. — С. 22.

² Гаврилюк Н. А. Новые материалы по Каменскому городищу // Киммерийцы и скифы: Тез. докл. Междунар. науч. конф., посвящ. памяти А. И. Тереножкина. — Мелитополь, 1992. — С. 24.

³ Шрамко Б. А. Восточное укрепление Бельского городища // Скифские древности. — К., 1973. — С. 87, 93. — Вост. 3, 2.

⁴ Димитров К., Панчев В. Севтополис // Т. II. Антични и средновековни монети. — София, 1984. — С. 52, 53. — Табл. NI, 5—18; II, 1—18; III, 1—5.

⁵ Rider Le Q. Le Monnayage d'argent et d'or de Philippe II. — Paris, 1977. — P. 368, 437.

⁶ Димитров К., Пенчев В. Вказ. праця. — С. 52. — Каталог № 14. — Табл. I, II.

⁷ Гавриш П. А. Некоторые вопросы ранней истории населения среднего течения Псла в скифское время // Киммерийцы и скифы: Тез. докл. Междунар. науч. конф., посвящ. памяти А. И. Тереножкина.— Мелитополь, 1992.— С. 25.

⁸ Шелов Д. Б. Скифо-македонский конфликт в истории античного мира // МИА.— 1971.— № 177.— С. 54—63; Черненко Е. В. Битва Агея и Филиппа Македонского // Проблемы истории та археології давнього населення Української РСР: Тези доп. XX Респ. конф.— К., 1989.— С. 224, 225.

⁹ Мелюкова А. И. Краткие сведения об истории скифов // Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время.— М., 1989.— С. 35.

¹⁰ Яйленко В. П. Изменение политической структуры Скифии на рубеже V—IV вв. Миграции агафирсов, царских скифов и будинов // Тез. докл. обл. конф. «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья».— Запорожье, 1989.— С. 180, 181; ВДИ.— 1948.— № 2.— С. 225.

Одержано 20.02.94.

ГРЕЦЬКИЙ НАПИС ІЗ СУДАКА

С. Ю. Саприкін, І. А. Баранов

При розкопках Судакської фортеці у 1988 р. було знайдено фрагмент грецького напису на мармуровій плиті сіруватого кольору розмірами 6,2×9,2 см. Лицьова поверхня має дещо рожевий відтінок, помітні сліди перебування у вогні. Від напису збереглося лише шість рядків грецького тексту. Висота літер — 1—1,5, ширина — 0,5—1 см (рис. 1).

Текст значно пошкоджено, але в ньому чітко читаються власні імена. Оскільки збережений фрагмент невеликий за розмірами, не можна впевнено сказати до якої саме частини напису він належить. У перших двох рядках, ймовірно збереглися залишки титулатури боспорського царя. Якщо це так, то фрагмент має належати до середини верхньої частини плити. Не легше визначити і характер напису. Перше, що впадає у вічі, це залишки власних імен, добре відомих у боспорській епіграфіці. Ось чому можна було б припустити, що ми маємо справу зі списком громадян або фіасотів якогось боспорського міста. Однак це припущення хоча і можливе, все ж потрібно відкинути. По-перше, тому, що в перших рядках читається титулатура царя Савромата II (173—210 рр. до н. е.) у скороченому варіанті, що не характерно для документів релігійних союзів. По-друге, відразу за іменем царя починається перелік інших імен, що не характерно ні для списку громадян або переможців агонів, ні для переліку імен фіасотів. По-третє, місце знахідки віддалене від великих боспорських полісів. Це надало нам можливості відновити текст наступним чином:

- 1 [Ἐπὶ βασιλεῖ] Σα [υρομάτη υἱῷ μεγάλῳ]
 [του Ῥοιμητάλ] κων ἌΑ [.....]
 3 [.....] Πάλα [ς. δία ἔλι]
 [μελητῶν θεοδ] ότου Α [.....]
 [.....] Φαρν [άκου.]
 6 [.....] Φαρν νακίων [ος.]

Переклад: «(За царя) Савромата, (сина великого) Реметалка, Α (...) і Παπας, (.....) (при опікуванні) Феодота, сина Α (...) Фарнака (.....), Фарнакіона (.....)».

Напис датується рубежем II—III ст. за іменем і титулом царя Савромата II, а також особливостями шрифту: λ характерної для цього часу кугової форми, φ з вузькою округлістю і далеко виступаючими за межі рядка кінцями вертикальної частини, лігатурами літер ΠΑ і ΩΝ¹.

Рис. 1. Грецький напис із Судака.